

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

III ҚАБДОЛОВ ОҚУЛАРЫ

ҚАЗІРГІ ӘДЕБИЕТТАНУ МЕН ФОЛЬКЛОРИСТИКАНЫҢ
ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары
(13 желтоқсан 2010 ж.)

III КАБДОЛОВСКИЕ ЧТЕНИЯ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ
СОВРЕМЕННОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ И ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Материалы международной научно-теоретической конференции
(13 декабря 2010 г.)

III KABDOLOV'S READINGS

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF MODERN
HISTORY AND CRITICISM OF LITERATURE AND FOLKLORE

Materials of the international theoretic scientific conference
(2010, December 13)

Алматы
«Қазак университеті»
2010

ББК 83.3 Қаз
Қ 22

*Баспаға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
филология факультетінің Ғылыми кеңесі ұсынған*

Редакция алқасы:

Ғ.М. Мұтанов, М.М. Бүркітбаев, М.Қ. Орынханов, Қ. Әбдезұлы,
А.Б. Темірболат (*ғылыми редактор*), З.Н. Сейтжанов,
Ж.О. Мәмбетов (*жауапты редактор*)

Қ 22   **III Қабдолов оқулары.** Қазіргі әдебиеттану мен фольклористиканың теориялық және методологиялық мәселелері: халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 398 б.

ISBN 9965-29-595-6

Жинаққа әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде 2010 жылы 13 желтоқсанда өткен «III Қабдолов оқулары» атты дәстүрлі халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары топтастырылған. Негізінен аталған баяндамаларда бүгінгі күнгі әдебиеттанудың өзекті мәселелері туралы сөз болады. Шетелдік және отандық ғалымдар мен ғылым жолында ізденіп жүрген аспиранттар, магистранттар әдебиет теориясы мен тарихына, фольклористика мен салыстырмалы әдебиеттану және мәтінтану саласына байланысты ойларын ортаға салған. Ғылыми мақалалардың мазмұнынан бұрын көп жарияланбаған тың деректер мен топшылауларды, жаңа тұжырымдарды кездестіруге болады. Жинақ әдебиеттану ғылымы саласында еңбек етіп жүрген ғалымдар мен ізденушілерге арналған.

ББК 83.3 Қаз

ISBN 9965-29-595-6

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2010

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қабдолов З. Жебе. – Алматы: Жазушы, 1977. – 380 б.
2. Әбдәзұлы Қ. Таным көкжиегі. – Алматы: Арыс, 2009. – 272 б.
3. Ергөбек Қ. Талғампаз талант // Зейнолла Қабдолов тағылымы. Өмірі мен шығарма-шылығы туралы мақалалар мен сұхбаттар. - Алматы: Қазақ университеті, 2007. – 416 б.
4. Ысқақ Қ. Келмес күндер елесі. Ғұмырнамалық роман // Жұлдыз. – 2008. - № 6. – 82 б.
5. Қабдолов З. Тандамалы шығармалар. 3-том. – Алматы: Санат 2006 – 284 б.

Д.С. ИБРАЕВА,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың магистранты

3. ҚАБДОЛОВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ӘНГІМЕСІ

Әңгіме – эпикалық жанрдың шағын түрі болғандықтан, онда көбіне адам өмірінің жекелеген сәтін танытатын бірер оқиға ғана баяндалады. Осы мақсатына сай әңгіменің көлемі шағын, кейіпкерлер саны да барынша шектеулі болып келеді. Әңгімеде баяндалатын оқиғаның шағындығы, кейіпкерлер санының аздығы, құрылысының жинақылығы, бұл жанрдың жеңілдігін емес, қайта қиындығын көрсетеді. Автор уақыт жағынан мейлінше қысқа мерзім ішінде кейіпкер өміріндегі біреу де болса, бірегей оқиғаны баяндау арқылы оқырманға оның адамдық болмыс-бітімін айқындап беруі шарт. Әрине, ең бастысы оның өмірдің бір сәтін аядай уақыт шеңберінде көркем де кемел таныта білуі керек, бұл қаламгерден талант пен суреткерлік шеберлікті талап ететін шарттар.

Әңгіме деген не?

Бұл сұраққа жауап беру қиын, әңгіменің сыр-сипатын біржола кесіп-пішіп айта салғанға келмейді. Дегенмен «Әңгіме, - дейді Сомерсет Моэм, - ұзын-қысқалығына қарай он минуттан бір сағатқа дейін оқып бітіруге болатын, әбден аршылып алынған бір-ақ нәрсе, бір ғана оқиға немесе, бірігіп кеткен бірнеше оқиғалар тізбегі туралы жазылған шағын шығарма. Әңгімені еш нәрсе қосуға да, алуға да болмайтын етіп жазу керек».

Ал әңгіме жанрын зерттеуге біршама үлес қосқан ғалым-жазушы, академик Зейнолла Қабдолов өзінің «Сөз өнері» кітабында былай деп анықтама береді: «Әңгіме - әдемі дүние: жауынгер, ұшқыш, өмір құбылыстарына шұғыл үн қосқыш, оқушысын тез тапқыш, өткір икемді, сүйкімді жанр. Жаксы әңгімені сахнадан тыңдауға, дала қосында карауға, жайлауда жатып оқуға, қалтаға салып, жолға алып шығуға болады... Әдебиет сүйетін адамға әр жерде – ақ сыршыл серік, сырмінез дос боп кетеді». З.Қабдолов адамды еріксіз еліктіріп, қызық-

тыра түсіп, әңгіменің қасиетін айқын ашып береді. Оның зерттеулеріне дейін қазақ әдебиеттану ғылымында қазақ әңгіме жанрының қыры мен сырын, күллі теориялық мәселелерін тереңдей зерттеген толымды еңбек өте сирек еді. Сонау алпысыншы жылдардың ішінде қазақ әңгімесінің болмысы мен бітімі, бүгінгі мен ертеңі туралы толғана жазған жас ғалымның терең тұжырымды ойлары шағын мақалалар түрінде сол кездегі ғылыми және көпшілік басылымдарда жарық көріп жатты. Оның бәрі жинақтала келе, кейін қорғаған кандидаттық диссертациясының өзегіне арқау болды.

З.Қабдолов қазақ әңгімесін тақырыптық, идеялық жағынан ғана шрделеп қойған жоқ, ол ұлттық прозамызда осынау шағын жанрдың пайда болып, қалыптасып, еуропалық үлгідегі деңгейге көтерілу жолын түгел талдап, ғылыми пікір айтты. Оның сол кезде айтқан теориялық тұжырымдары әлі күнге шейін өз маңызын жойған жоқ.

Ал қазіргі таңдағы әңгіме жанрының дамуына келсек, тәуелсіздік шығаннан кейінгі жазылған әңгімелер тақырыбы жағынан да, көтерер әлеуметтік жүгі жағынан да бөлек деп айтуға болады. Бүгінгі әлеуметтік өмір шындығының әңгімеде берілуін жоғары деңгейге қоюға болады. Мысалы, Б.Қанатбаевтың «Ескі жұрт» әңгімесінде автор дүние өзгеріп, ұрпақ ауысқан кездегі ұлттық құндылықтарымыздың жұтандауына назар аударады. Жазушы М.Мәжитовтің «Әкім сайлау» атты әңгімесінде қоғамды жайлаған кеселдер нақты, шынайы суреттелінеді. Бармақ басты, көз қыстылық, өтірік ақпарат, өңін өзгерту, жағымпаздық пен екіжүзділікті жазушы айқын, мақтамен бауыздағандай етіп көрсетеді. Ал К.Сәттібайұлының «Жылқыбай жездемнің сақалы» атты әңгімесінің астары – бүгінгі ұсақталып кеткен қазақ қоғамының бейбіт күнгі мінез – құлқы, тыныс – тіршілігі. Жазушы қазақтағы ескіліктің қалдығын юмор арқылы шенейді. Мәтіндегі үш тобеге бөліну – қазақтың үш жүзге бөлінуі іспеттес. Қазақ қызын қытай жігіті алған. Шығармада қазақтың бүгінгі өмірінің ауыр сыйқы суреттеледі. Қазақтың ұлттық тұтастығына зияны тиетін көріністер көз алдыңызға келеді.

М.Мағауиннің «Ұлт аралық жанжал» атты туындысын қаны қазақ, рухы қазақ сүйсініп оқитын шынайы әңгіме екендігі көркемдік қуатының кемелдігінен көрінеді. Шығармада сатиралық фон, емеурін, түспал, символ, күлкі қатар өріліп отырады.

Тілді, елді, рухты қорлағысы келіп, менсінбеу, қазақтың кеңдігін ұдайы бас пайдаларына пайдалану, қазақтың қашан да ерен төзімділігі, биліктағы биліктің басқа шығуы – бәрі сатиралық уытты тілмен жазылған. Әңгімеде иронияны ұтымды пайдаланған. «Ал, қазақ... Тәуелсіздік алдың, енді атаңның басы керек пе?! Ел иесі екеніңді қашан ұғасың?»

Әңгіме соңы осылай аяқталады. Оқыған жанның ұлттық намысының оянуына түрткі болатын бұл риторикалық сауал саналы әрбір қазақ жүрегіне ой салады.

Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін, бұрын айтуға тыйым салынған тақырыптардың бірі – Желтоқсан көтерілісін шығармаларына арқау етті. Әңгіме – повестерде бұл тың тақырыпқа А.Алтай, М.Байғұтұлы, Ж.Қорғасбек пен Қ.Түменбайлар қалам тартты.

М.Байғұттың «Жоғалған жұрнақ» атты әңгімесінде оқиғаны оқушы баланың көзімен суреттеген. Жұрнақ – желтоқсан қасіретінің құрбаны болған жас жігіт. Бұл – жоғалған ұрпақтың символы. «Жынды Жұрнақ адамдады бір – бірінен айырмайтын, кісі танымайтын, кімнің кім екенін мүлде білмейтін». Қазіргі қазақ баласының кейпіне ұқсайды, ана тілін білмейді, өзі мен жатты, ақ пен қараны ажырата алмайды. Бұл образ арқылы ұлтсыздану мен жаһандану дертіне шалдыққан ұрпақ қасіреті бейнеленген.

А.Алтайдың «Прописка» атты әңгімесінің тақырыбы да желтоқсан. Әңгіме жолға шыққан Арқат есімді жігіттің бір сәт басынан кешкен драмасына құрылған. Алайда бұл жеке бастың қайғысы емес, бүкіл қазақ қоғамының басына түскен ауыртпалықты таңбалайды. Арқат қалаға пропискаға отыру үшін төрт ай қаңғиды. Қала қазақ баласына суық, өгей шешеден бетер. Ол – қазақ қоғамындағы шындық.

Жазушы Ж.Қорғасбектің «Желтоқсан» әңгімесі де осы тақырыптас. Көтеріліс құрбандары болған қазақтың өрімдей жастарын жоқтайды. Ұлт басына түскен қорлықты, жазықсыз мерт болған жандарды жоқтау, бірақ үнсіз жоқтау. Қазақ басына түскен трагедияны шебер сипаттайды.

Желтоқсан тақырыбына арнап жазылған қазіргі қазақ әңгімелерінің ішінде А.Алтайдың «Сібір офицері» атты әңгімесінде қаһарлы суықта қарусыз қайрат көрсеткен жұртты жаппай қанға бөктіріп, өзін адал сезінетін, совет заманының азат азаматымын дейтін офицер Бураханның тағдырының тәлкекке ұшырауын автор шебер бейнелейді.

Жазушы Қ.Түменбайдың «Қобыз мұңы» атты әңгімесі ұлттық таным тұрғысында жазылған туынды. Мұнда автордың баса назар аударатыны – жалғыздық мәселесі. Жалғыздық сипатын өзгеше көрсету үшін онда әкелі – балалы екі ұрпақ өкілінің көзқарас алшақтығы негіз етілген.

Т.Шапайдың «Домбыра» атты әңгімесінде автордың дүниені қабылдау сезімінің тұнық, нәзік екендігін көреміз. Домбыра жансыз зат деген ұғым жоқ онда. Ұлттық дүниелерге деген жазушы көңілін айқын көрсетеді.

Н.Дәутайұлының «Айғыркісі» атты көлемді әңгімесі де ұлттық идеяның алтын қазығын айналшықтап шықпай қоюымен, қазақтың жаратылысын сүйіп жазуымен де дараланады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қабдолов З. Жебе. – Алматы, 1977.
2. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы, 1992.

Қ. ДОСАНОВА,
*әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың филология
факультетінің I курс магистранты*

ҚАЗІРГІ АЙТЫСТЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ

Суырып салмалық айтыс өнерінде поэтикалық сөзге үлкен мән беріледі. Қолма-қол суырып салып айтылса да, ақын қолданған теңеу, метафора, эпитет өзінің көркемдік қасиеттерімен қатар нысанаға дөп тиерліктей әсерлі ұтқырлығымен де құнды. Бұл сипаттың, әсіресе, айтыс үстінде шындала жетіліп, көркейе түсетінін көреміз.

Тіл ұтқырлығы, ой орамдығы шындықты шымбайына жеткізін жатса, ақын алғыр атанбақ. Ендеше, ақын жыры, айтыс өлеңі «тілге жеңіл, жүрекке жылы тиер» әсері бар, шашау-селкеусіз жұмыр, жинақы болғаны мақұл.

Бұл жайт айтысқа түскен ақындардың гипербола мен литоталық салыстыруларды ұтымды пайдалана отырып, қарама-қарсы ұғымда келетін әр алуан тартымды образдар жасай білгенін көреміз. Қазіргі айтыскер ақын Бекарыс Шойбеков пен Әсия Беркенованың айтысында гипербола мен литотаны шебер пайдаланып, әзіл сөзге ұластырады:

Азуы алты қарыс апам менің,
Бармақтай мына бізді елеуші ме ед.

Өмірдегі құбылыстарды, табиғаттағы заттарды, адам әрекеттерін бір-бірімен салыстыру, бір-бірімен теңеу арқылы екіншісін бейнелеп, ажарлап, сезімге тигізер эмоциялық әсерін күшейтіп көрсетуге болатын көріктеу құралдарының бірі – теңеу. Өмірдегі ұқсас заттар мен құбылыстардың әр алуандығы секілді салыстырулар да өзінің эстетикалық әсер-сипаты тұрғысынан бір қалыпты емес. Салыстырулардың әрі әсем, әрі әсерлі болып келуі үшін, сол салыстырылатын заттың нақтылығы мен дәлдігі қажет. Жамбыл мен Досмағамбет айтысында:

Қалдырамын сөзінді,